

Documenta Occupationis. T. XIII. Położenie ludności polskiej w tzw. Kraju Warty w okresie okupacji hitlerowskiej. Wybór źródeł i opracowanie Czesław Łuczak. Instytut Zachodni, Poznań 1990, 399 ss.

Czesław Łuczak w swoim dorobku naukowym poświęconym między innymi dziejom okupacji hitlerowskiej w Polsce ma kilka opublikowanych tomów źródeł dokumentów niemieckich dotyczących lat 1939-1945. Prezentowane tutaj nowe wydawnictwo źródłowe tego autora o położeniu ludności polskiej w tzw. Kraju Warty jest jego drugim wydanym w serii *Documenta Occupationis*.

Omawiany wybór źródeł stanowi rezultat długich i żmudnych poszukiwań autora w archiwach krajowych i zagranicznych. Cały zbiór obejmuje 354 dokumenty. Każdy publikowany dokument zaopatrzony został w pochodzący od autora tytuł oraz metryczkę, składającą się z określenia miejsca jego zdeponowania i nazwy zespołu archiwalnego, z którego został zaczerpnięty. Wydawca wykorzystał też w zbiorze niektóre dzienniki rozporządzeń (*Amtsblatt*), druki urzędowe, meldunki policyjne oraz prasę hitlerowską.

Publikację dokumentów Cz. Łuczak poprzedził obszernym wstępem, w którym w sposób syntetyczny, uwzględniając najnowszy stan wiedzy, opisał całokształt położenia ludności polskiej w Kraju Warty w latach 1939-1945.

Prezentowany w tomie materiał źródłowy został podzielony według kryteriów rzeczowych w trzynastu rozdziałach.

Niemieckie dokumenty publikowane w rozdziałach I, II i III dotyczą bezpośredniej i pośredniej eksterminacji ludności polskiej oraz stosowanych także innych form terroru. Znajdujemy tu przede wszystkim dokumenty o aresztowaniach zarówno pojedynczych osób, jak i całych grup Polaków, zwłaszcza zaś członków ruchu oporu, obwieszczenia o egzekucjach, wydanych wyrokach śmierci, nakazach zsyłek do obozów koncentracyjnych, osadzaniu w więzieniach i braniu zakładników.

W rozdziale III w 49 dokumentach przedstawiono wysiedlenia Polaków i Żydów z Kraju Warty, zwłaszcza zaś związane z tymi akcjami dyrektywy oraz sprawozdania. W rozdziale IV opublikowanych jest 5 dokumentów dotyczących germanizacji polskich dzieci. Kolejny rozdział V, w przytoczonych 10 rozporządzeniach ukazuje zasady współżycia pomiędzy ludnością polską a niemiecką na obszarze Kraju Warty. Następnym rozdział VI, zawiera 52 dokumenty o konfiskacie polskiego mienia i to od zbiorów muzealnych, naukowych czy archiwalnych, po polskie przedsiębiorstwa przemysłowe, warsztaty rzemieślnicze i gospodarstwa rolne.

W kolejnych czterech rozdziałach (VII-X) publikowane łącznym 84 dokumenty dotyczą warunków pracy i płacy ludności polskiej, jej dyskryminacji w dziedzinach handlu i aprowizacji, ograniczeń w korzystaniu z ubezpieczeń społecznych, opieki społecznej i zdrowotnej. Dokumenty o likwidacji, zakazach i ograniczeniach w szkolnictwie, życiu kulturalnym i religijnym Polaków wypełniają dwa następne rozdziały książki (XI i XII).

Ostatni (XIII) rozdział pracy dotyczy pozostałych dziedzin życia codziennego i zawiera 35 dokumentów informujących o różnego rodzaju nakazach i zakazach dla Polaków.

Ten przedstawiony wyżej przegląd problematyki zawarty w prezentowanym zbiorze dokumentów obejmuje niemal wszystkie dziedziny życia Polaków na terenie Kraju Warty w latach hitlerowskiej okupacji.

Z perspektywy ponad czterdziestu lat od zakończenia II wojny światowej okropności i zbrodnie popełnione w tamtych latach wydają się, zwłaszcza młode-

mu pokoleniu wyolbrzymione. Publikowane dokumenty, będące w większości urzędowymi aktami władz hitlerowskich są wyjątkowo przekonujące w swej wymowie i nie pozwalają na wątpliwości.

Maria Rutowska

MARIA TURLEJSKA: *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990, 477 ss.

Pośród bogatej już literatury poświęconej wypełnianiu „białych plam” w najnowszej historii Polski znajdują się pozycje, o których się mówi, że powstały z potrzeby „oczyszczenia od win milczenia i wyrównania krzywd, zrehabilitowania pamięci tych, którzy ich doznali”. Książka Marii Turlejskiej również do nich należy. Autorka, w przeszłości aktywnie i świadomie zaangażowana po stronie budujących powojenny system polityczny i porządek prawny oparty na zakłamaniu i zbrodni, pod wpływem szczegółowych badań źródłowych i nowych faktów, dokonała tu po raz pierwszy radykalnej zmiany wcześniej głoszonych poglądów, odnoszących się do genezy władzy komunistycznej w Polsce.

Praca ukazała się po raz pierwszy w kraju w 1986 r. w drugim obiegu, pod pseudonimem Łukasz Socha, nakładem Niezależnej Oficyny Wydawniczej w Bibliotece Kwartalnika Politycznego „Krytyka”. W 1987 r. otrzymała nagrodę Komitetu Kultury Niezależnej „Solidarności”. Po raz drugi została wydana w Londynie 1989 r., nakładem wydawnictwa „Aneks”, tym razem podpisana pseudonimem oraz nazwiskiem autorki. Tematem pracy są przede wszystkim wewnętrzne sprawy polskie, a w szczególności próba rekonstrukcji działania systemu „prawa i bezprawia” w pierwszym powojennym dziesięcioleciu.

Książka zawiera trzy eseje, oparte na bogatym materiale źródłowym oraz cztery aneksy. Esej pierwszy, będący tłem historycznym dla całości opracowania nosi tytuł *Polityka zagraniczna Związku Radzieckiego a Polska (lato 1941 - jesień 1944)*. Zawiera omówienie celów politycznych ZSRR i sposobów ich realizacji na tle analizy sytuacji międzynarodowej.

Część druga zatytułowana *O prawach i bezprawiu w Polsce lat 1944 - 1948* jest doskonale skonstruowanym studium historyczno-prawnym o wprowadzeniu systemu represji w państwie o ograniczonej suwerenności. Nadrzędnym celem wszystkich analiz i podsumowań zawartych w tym rozdziale jest ukazanie prawdy o wypaczeniach „reżimu bezprawia, ze względów moralnych, intelektualnych i politycznych, aby system ten raz obnażony, nie mógł się więcej powtórzyć”.

Najważniejszą część pracy stanowi rozdział *Skazani na śmierć i ich sędziowie (1944 - 1946)*, który wraz z aneksami decyduje o jej pionierskim charakterze. Jest on oparty na analizie dokumentów Ministerstwa Obrony Narodowej, Wydziału Prezydiального Krajowej Rady Narodowej, Ministerstwa Obrony Narodowej, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz blisko 11 tysięcy wyroków sądowych różnych instancji, aktów oskarżenia, wniosków w przedmiocie ułaskawień, przedstawianych przez składy sądzące, a także skazanych, ich obrońców i rodziny. Dotychczasowy stan wiedzy o zbrodniach sądowych rodzącego się państwa komunistycznego, oparty w większości na relacjach osób będących jego ofiarami, znalazł potwierdzenie w unikalnym materiale źródłowym. Spotkanie historyka z tym materiałem określa M. Turlejska jako przygnębiające i przytłaczające bezmiarem ludzkiego cierpienia, liczbą wydanych okrutnych wyroków, niewspółmiernych do